

ЈОВАН Ђ. МАРКОВИЋ

ЂУНИСКА КЛИСУРА

— Геоморфолошки приказ —

Ђуниска Клисура се налази при ушћу Рибар-бањске Реке¹⁾, која се улива у Јужну Мораву с леве стране, пошто она уђе у Сталаћку Клисуру. Према томе Ђуниска Клисура је везана за Сталаћку Клисуру; али док је о Сталаћкој Клисури раније доста писано (1, 3, 4), дотле о Ђуниској није детаљније говорено, мада и она претставља интересантну морфолошку појаву. Због тога ћу у овом прилогу изнети њене главне одлике.

Рибар-бањска Река се пружа меридијански, од југа на север. Пошто напусти свој флувијални басен код села Каоника, пробија се доњим током кроз клисуру изграђену у гранитно-кристаластом мањиву Ђуниских Висова, дела Мојсињских Планина. Ђуниска Клисура Рибар-бањске Реке се завршава у Сталаћкој Клисури, код најсевернијих кућа села Ђуниса.

Она је дуга око 3 км, а широка просечно око 500 м. У најгорњем делу ширина прелази 2 км, али се зато при дну смањује и до 50 м. Највећа дубина клисуре је код Ђуниског Виса (415 м апсолутне висине) и износи 265 м.

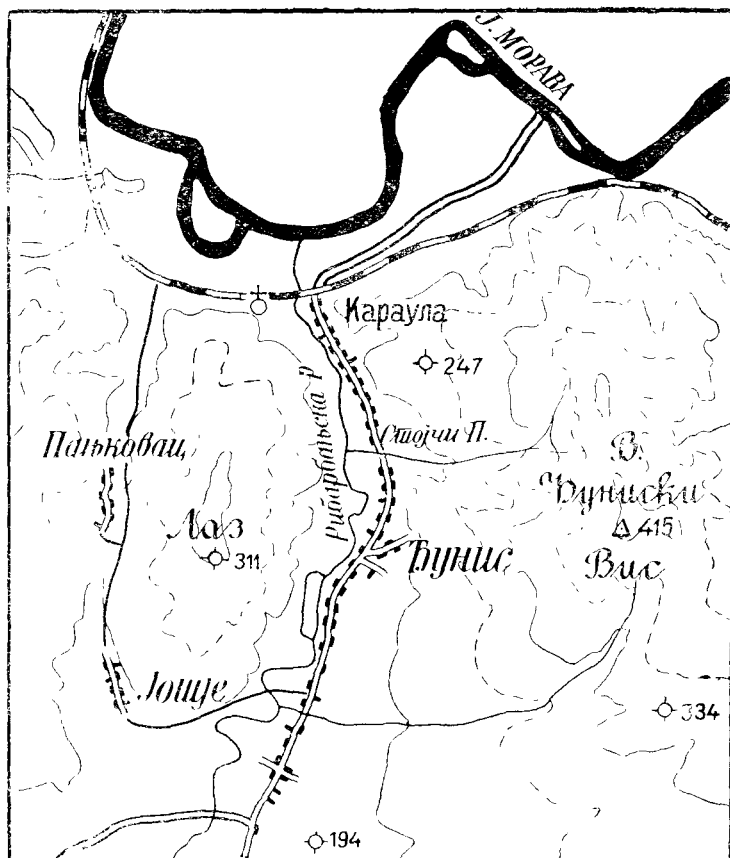
Пад клисуре је релативно мали — 5‰ или 15 м на 3 км дужине (160—145 м апсолутне висине).

Лева страна клисуре је стрмија од десне, која се поступно пење. Отуда је клисура асиметрична. Обе стране су избраздане краћим потоцима (Ск. 1). Потоци на десној страни су дужи и дубљи.

Лево развође је око стотину метара ниже од десног. Оба су уска, али је десно нешто шире. Пружају се меридијански у виду дужих греда.

Клисура је усечена у амфиболитским шкриљцима, које са источне, западне и јужне стране окружују језерски, по В. К.

1) Тако селаци из Ђуниса називају мању реку која долази од Рибарске Бање и пролази кроз њихово село пре него што се улије у Јужну Мораву, В. Ж. Милојевић назива ту реку Рибарска Река, а С. Урошевић — Ђуниска Река.

Ск. I — Топографска карта Ђунишке Клисура. Размера 1:50.000

Петковић у плиоцени пескови и глине (7), а са северне стране алувијални седименти Јужне Мораве у Сталаћкој Клисури.

Плиоцени седименти се код Ђунишког Виса пењу и до 360 м апсолутне висине, а изнад њих се дижу шкриљци у облику главице и преко 400 м (Велики Ђунишки Вис 415 м). Према томе Ђунишка Клисура је усечена у вишћу главицу од отпорнијих стена.

Најмлађи седименти у клисури претстављени су алувијалним шљунком, песком и преталоженом глином. Они граде алувијалну раван Рибар-бањске Реке. Fino уобљен флувијални шљунак, уложен у глину, пење се уз десну страну клисура све до Ђунишког Виса. Међу облацима превлађује кварцевити шљунак.

Морфогенеза клисуре

Ђунишка Клисура, као што је изнето, везује нижи узводни део слива Рибарбањске Реке за епигенетску долину Јужне Мораве у Сталаћкој Клисури. Због тога је она интересантна као сама појава, а још више због тога што претставља ванредан ослонац за генетско објашњење облика узводне области. Она омогућује сигурну корелацију тераса појединих фаза у долини Рибарбањске Реке са јужно-моравским терасама у Сталаћкој Клисури.

Што се тиче Сталаћке Клисури, најпре је Јован Цвијић указао на њен епигенетски карактер (1, 235). Затим је Б. Ж. Милојевић, потврђујући такав карактер ове клисуре, детаљније обрадио фазе усецања Јужне Мораве у њој (3, 1-17). Пишући о значају епигенија за одређивање висина акумулативних централних језерских равни, П. С. Јовановић закључује да је ова равна морала бити изнад горњег нивоа Сталаћке Клисури, односно изнад апсолутне висине 404—490 м (5, 17).

При својим ранијим теренским проматрањима, закључио сам да је централна равна последњег језера у котлини између Багрданске и Сталаћке Клисури морала лежати у апсолутној висини око 500 м, а можда и више. Она у сваком случају није могла бити нижа од највиших делова епиге-

Ск. 2 — Ђунишка епигенија" долина и лево развође Лаз, 311 м. апс. в. в. в. в.

нетски усечене Сталаћке Клисуре (Велика Ветрња 490 м) (6, 143).

Од те висине отпочело је усецање епигенетске Сталаћке Клисуре. Међутим не може се поуздано тврдити да је од те висине отпочело и усецање Ђуниске Клисуре. А то због тога што се њено десно развође, као више, пење само до висине 415 м (Велики Ђуниски Вис). Како је то развође уравњено и како је у тој висини (420 м) констатована јужно-моравска тераса од 280 м (3), то се једино поуздано може закључити да се Ђунишка Клисура почела усецати у ту терасу.

Зато сматрам да се Јужна Морава после појављивања на централној језерској равни изнад Сталаћке Клисуре усецала до апсолутне висине 420 м, да је у тој висини усекла своју терасу од 280 м и да се нешто касније преко ове терасе продужио доћи ток Рибар-бањске Реке. Значи, Рибар-бањска Река је могла бити притока Јужне Мораве и у вишем нивоу, али је почела усецати Ђуниску Клисуру тек у јужноморавску терасу од 280 м.

Према томе највиши део Ђуниске Клисуре — Велики Ђуниски Вис, на десном, вишем и заравњеном развођу претставља ерозијом Рибар-бањске Реке, нешто снижени део јужно-моравске терасе. Рибар-бањска Река је затим продужила да усеца своју долину у чврстим стенама из подлоге, док су мекше неогене наслагае, које су покривале те стране, спрате и тако се појавила Ђунишка Клисура усечена у главицу од отпорнијих кристалних шкриљаца. Да су млађи неогени седименти покривали ову главицу служи као доказ и то што су језерске глине очуване, додуше у танком слоју, и данас на десном развођу у Великом Ђуниском Вису.

Према томе, Ђунишка Клисура има изразито обележје домне епигеније. Само се овако може објаснити чињеница да се Рибар-бањска Река усекла у вишем низводнијем терену од отпорнијих стена, док се источно од Ђуниске Клисуре према Јужној Морави јавља знатно ниже тле од језерских седимената.

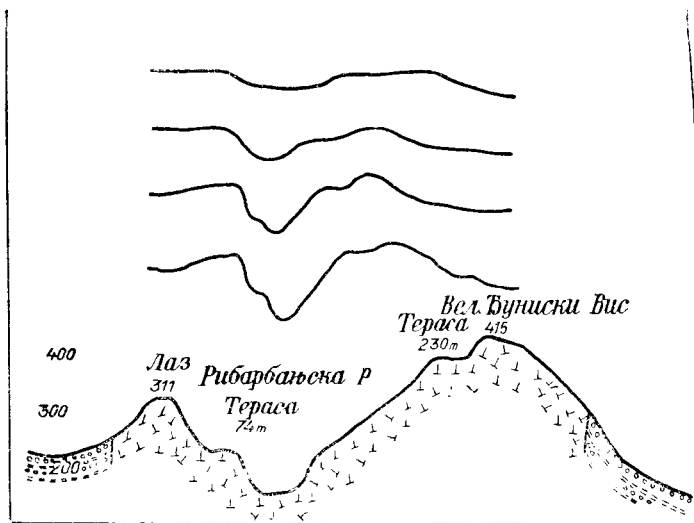
Ђунишка Клисура није само епигенетски усечена. Исто као и клисура Црнице у Чукару и Сталаћка Клисура она претставља пример домне епигеније, усечене на излазу из Алексиначке котлине, односно на улазу у Сталаћку Клисуру.

Овај закључак о карактеру Ђуниске Клисуре је веома значајан за утврђивање еволуције рељефа слива Рибар-бањске Реке. А та еволуција се одвијала на следећи начин:

Највиша тераса Рибар-бањске Реке у Ђуниској Клисури има 230 м релативне висине. Међутим, она не претставља највиши изражени речни облик Рибар-бањске Реке. Најстарије изражено стање ове реке претставља, како је речено, дужа зараван Малог и Великог Ђуниског Виса. Зараван на развођу стварно претставља првобитно јужно-моравску терасу од 280 м, коју је Рибар-бањска Река по продужавању преко ње снизила

око 10 м и модификовала је у свој највиши облик. Испод заравни, чија је релативна висина око 270 м, јавља се група тераса.

Тераса од 230 м је ванредно изражена, али само на једном месту у целој Ћуниској Клисури — испод Великог Ћуниског Виса (384 м апсолутне висине). Она је потсечена млађим поточима, те је у њој створена мања преседлина. Тераса је удаљена више од 1.000 м од данашњег корита Рибар-бањске Реке.

Ск. 3 — Фазе усецања и попречни профил са геолошким саставом и терасама Ћуниске Клисура

Тераса 230 м одговара тераси исте висине у Сталаћкој Клисури (228 м релативне висине). Ова корелација тераса је оправдана не само зато што је остварен и ти износ ерозије код ових двеју река, већ и зато што је усецање притоке вршено према доњој ерозионој бази, која се спуштала само у вертикали без хоризонталног померања.

Ова веза синхроничних тераса Јужне Мораве и Рибар-бањске Реке омогућује даљу корелацију њихових нижих тераса. Поготово, што се у њима јављају терасе истих или приближних релативних висина.

Тераса од 195 м се јавља такође само на једном месту у клисури — југоисточно од Карауле испод Малог Ћуниског Виса. Она одговара јужноморавској тераси просечне висине 192 м (188—205 м релативне висине).

Тераса Рибар-бањске Реке од 153 м јавља се као лево развође Ћуниске Клисура. Ово је развође око стотину метара ниже од десног. Сnižено је комбинованом ерозијом Рибар-бањске Реке и потока западно од овог развођа. Оно се може узети као посебно стање Рибар-бањске Реке, јер је ниже од највиших ри-

бар-бањских облика. Стварање ове терасе започело је када је Рибар-бањска Река просекла језерске седименте и шкриљце десне, више стране Ђуниске Клисуре и засекала левом обалом шкриљце Лаза (левог развођа).

При релативној висини 153 м Рибар-бањска Река је дакле засекала главицу Ђуниских Висова обема обалама. Шкриљци левог развођа заостали су према јачем снижавању језерских седимената у преседлини западно од овог развођа (преседлина између Мојсињске Планине и Ђуниских Висова у шкриљцима, која је у језерској фази засута овим седиментима).

Иако нема морфолошке карактеристике терасе, лево развође Ђуниске Клисуре обележава релативно стање Рибар-бањске Реке од 153 м. Оно одговара јужно-моравској тераси у Сталаћкој Клисури од 148—150 м релативне висине.

Тераса од 117—130 м у Ђуниској Клисури је најчешћа, али не и најизразитија. Она се јавља: јужно од Карауле, као тераса ушћа и на јаче нагнутом ртџу, испод више терасе од 230 м код Великог Ђуниског Виса. На левој страни она се јавља, јужно и источно од Лаза. Тераса од 117—130 м у клисури одговара тераси Јужне Мораве од 128—130 м у Сталаћкој Клисури.

Тераса од 74 м релативне висине у Ђуниској Клисури јавља се на два места: на излазу из клисуре, са десне стране, и у клисури испод терасе 130 м у Лазу. Нарочито је добро изражена у Караули као тераса ушћа. Ова тераса Рибар-бањске Реке не одговара јужно-моравској тераси од 68 м релативне висине, већ јужно-моравским ртовима (малетинском и трубаревском) од 74 м релативне висине.

Најнижу терасу Рибар-бањске Реке у Ђуниској Клисури претставља зараван од 28 м релативне висине на ушћу Стојчи Потока у поменути реку. То је једна од најлепших тераса у Ђуниској Клисури. Она је синхронична са јужно-моравском терасом од 25 м.

Треба поменути да се недалеко од улаза у Ђуниску Клисуру јавља мањи флувијални прегиб висок око 20 м изнад кога се благо диже десна страна клисуре све до Ђуниског Виса.

Из изложене корелације јужно-моравских тераса у Сталаћкој Клисури и тераса Рибар-бањске Реке у Ђуниској Клисури запажа се да се у обема клисурама јављају терасе истих или приближних релативних висина. У Ђуниској Клисури нема тераса од 90 и 45 м релативне висине које је Б. Ж. Милојевић утврдио у Сталаћкој Клисури. Тераса од 280 м у Сталаћкој Клисури виша је од највиших делова Ђуниске Клисуре, па се и не може очекивати њен еквивалент у плићој Ђуниској Клисури.

Усецање Ђуниске Клисуре, као и усецање Сталаћке Клисуре настало је по ишчезавању језера из котлина узводно и низводно од Сталаћке Клисуре. Највероватније је да се већ у

понту на централној језерској равни изнад Сталаћке Клисуре јавила Јужна Морава и Рибар-бањска Река с обзиром да се она продужила преко јужно-моравске терасе од 280 м пре но што је засекала шкриљце Ђуниских Висова. Отуда су високе терасе у Ђуниској Клисури плиоцене старости, а нижа тераса од 28 м највероватније је плеистоцене старости.

Закључак

Усецање Рибар-бањске Реке у Ђуниској Клисури започело је, дакле, од апсолутне висине 415 м. Изражено је серијом од шест тераса: 28, 74, 117—130, 153, 195 и 230 метара релативне висине. Ове су терасе стваране од понта до данас.

Рибар-бањска Река се најпре усецала у језерским седиментима, који су покривали шкриљце Ђуниских Висова, а затим је следећи спуштање Јужне Мораве у Сталаћкој Клисури засекала главицу од кристаластих шкриљаца. Док се Рибар-бањска Река усецала у шкриљцима, језерски седименти око главице су брже одношени, тако да се данас они налазе испод највиших делова шкриљаца. Зато усецање Рибар-бањске Реке у њима изгледа нелогично и претставља аномалију, која се објашњава епигенетским усецањем.

Незнатна веза између шкриљаца Сталаћке Клисуре и шкриљаца главице Ђунишке Клисуре, односно одношењем језерских седимената стголићена прејезерска преседлина на северозападној страни левог развођа Ђунишке Клисуре, није отпречна са главицом од шкриљаца и изразитом домном епигенијом Ђунишке Клисуре која у свему потсећа на домну епигенију Сталаћке Клисуре.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ј. Цвијић: Геоморфологија II — 1926 г.
2. Б. Ж. Милојевић: Долина Мораве. Зборник радова САН. XV — Географ. институт књ. 3 — 1951 г.
3. Б. Ж. Милојевић: О Сталаћској Клисури. Глас САН. СХСVI — 1950 г.
4. С. Урошевић: Сталаћска Брда и Ђуниски Висови Геол. анали Б. П. књ. VIII, св. 1, 1925 г.
5. П. С. Јовановић: Осврт на Цвијићево схватање о абразионом; карактеру рељефа по ободу Панонског басена. Зборник радова САН. књ. VIII, Географ. институт, књ. 1951 г.
6. Ј. Ђ. Марковић: Релеф слива Раванице. Зборник радова САН. књ. XXVI, Географски институт, књ. 4, 1953 г.
7. Топографски и Геолошки лист „Парафин“, 1:100.000.

Résumé

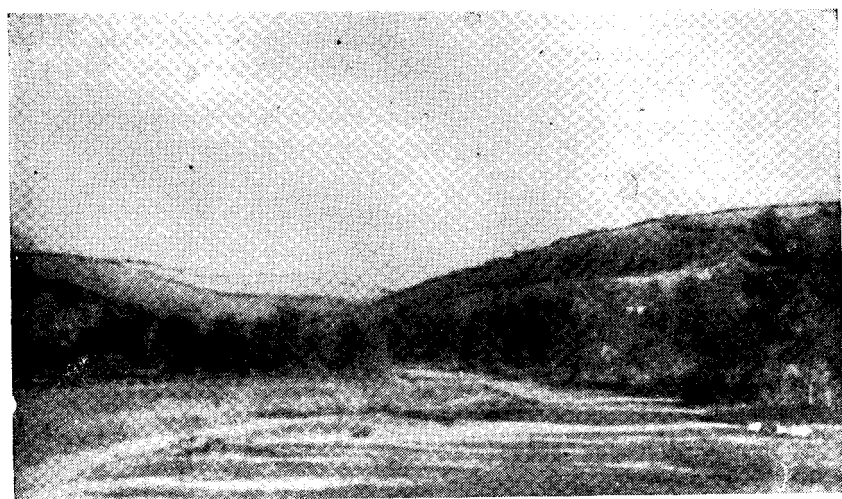
JOVAN Đ. MARKOVIĆ

LE DÉFILÉ DE DJUNIS

L'encaissement de la rivière de Ribarbanja dans le défilé de Djunis s'est manifesté à partir de la hauteur absolue de 415 m. Il est exprimé par une série de six terrasses: 28, 74, 117.—130, 153, 195 et 230 m d'altitude rel. Ces terrasses se sont formées depuis l'âge pontien jusqu'à nos jours. La rivière de Ribarbanja s'encaissait primitivement dans les sédiments lacustres, qui couvraient les schistes des cimes de Djunis, et par la suite, en suivant la pente de la Južna Morava, elle a creusé les schistes dans la gorge de Stalać.

Aujourd'hui les sédiments lacustres sont refoulés endessous des parties les plus élevées des schistes de sorte que l'encaissement du lit de la rivière de Ribarbanja dans les sédiments, paraît illogique et présente une anomalie qui s'explique par l'encaissement épigénétique.

Le défilé de Djunis présente donc une épigénie en dôme creusée au bord de l'ancien bassin lacustre d'Aleksinac.

Сл. 1 — Тераса од 28 м. у Ђуниској Клисури на ушћу Стојчи
Потока у Рибарбањску Реку.